

ВІДГУК

офіційного опонента, д.і.н., проф. О.Є. Лисенка на дисертацію О.Ю. Титаренко «Культурне життя на Донбасі у відбудовчий період 1943–1953 рр.», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

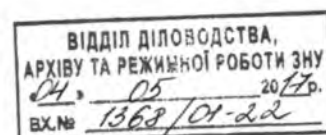
У широкому спектрі проблематики Другої світової війни існує чимало тематичних ніш, котрі потребують спеціального студіювання. Особливим евристичним потенціалом володіють регіональні аспекти воєнного та повоєнного повсякдення. Соціокультурний сегмент функціонування людської спільноти в екзистенційних умовах війни та відбудови й переходу до мирного життя якраз і лежить у цій зоні з найбільш багатообіцяючими реконструктивними можливостями. Отже, вибір теми дисертаційного проекту видається цілком виправданим, а наукова й суспільна актуальність – безсумнівними.

У «Вступі» належним чином сформульовані всі обов'язкові атрибути кваліфікаційної роботи такого рівня: об'єкт і предмет, географічні та хронологічні рамки, мета і завдання, наукова новизна, практичне значення, зв'язок з науковими програмами, планами і темами.

Демонструючи добру обізнаність з літературою, здобувачка окреслює основні вектори опрацювання суміжної проблематики, загального подієвого контексту й окремих аспектів теми цього дисертаційного дослідження, а також вилоновує власне дослідницьке поле.

Праця ґрунтується на широкій джерельній базі, основу якої становлять архівні документи, вперше введені до наукового обігу.

Варто відзначити, що дисертантка добре впоралась не тільки з нагромадженням та систематизацією емпіричного масиву, а й його джерелознавчим аналізом. Репрезентація інформаційних блоків, залучених до підготовки тексту, здійснюється згідно з принципами, усталеними в сучасному джерелознавстві. Диференційований підхід дав змогу виокремити типологічні й видові ряди, наповнивши кожен з них відповідними характеристиками. Джерельні комплекси згруповано за такими видами як актова, діловодна,

статистична документація, періодика, еґо-документи, публіцистика. Враховуючи те, що у дисертації, окрім іншого, висвітлюються й процеси, пов'язані з художньою творчістю, цілком доречним слід вважати введення до емпіричного масиву художньої літератури. Можливо, за цією логікою, слід було те саме зробити з кінофільмами, пісенною творчістю і танцювальним мистецтвом, фольклором, адже вони також стали яскравим проявом культурного життя.

Критична маса залучених до написання праці джерел виявилася достатньою для розкриття теми і виконання поставлених завдань.

Заслуговує на заохочення польова робота дисертантки, яка самотужки провела збір усноісторичних джерел і шляхом інтерв'ю суттєво поповнила інформативний ряд праці.

З огляду на міждисциплінарний характер дослідження принципового значення набуває методологічне кредо виконавиці дисертації. В цілому свідомо підійшовши до вибору принципів пізнання і методів розв'язання того чи іншого завдання, О.Ю. Титаренко зустрілася з певними труднощами у презентації міждисциплінарних прийомів дослідження. У зв'язку з тим, що праця виконана на порубіжжі історії, культурології, естетики, політології, соціології, мистецтвознавства тощо, слід було хоча б стисло нагадати про те, завдяки якому інструментарію вивчалися явища, що є предметом вказаних дисциплін.

У праці наводяться дані, що відображають матеріальні збитки, заподіяні культурній сфері бойовими діями, евакуаційними заходами, пограбуванням та цілеспрямованим знищенням історико-культурних надбутків.

Водночас зазначається, що морально-психологічний стан місцевого населення на час вигнання нацистських окупантів був надзвичайно пригнічений. Для більшої переконливості варто було б не обмежуватися загальною констатацією, а навести кілька конкретних прикладів з опрацьованих джерел особового походження.

Окреслюючи соціально-демографічну ситуацію в краї, дослідниця вказує на його маргіналізацію місцевого населення. Цю думку можна було продовжити фактами, що ілюструють правовий нігілізм, девіантну поведінку й криміналізацію певної частини соціуму.

Розкриваючи питання про трудові ресурси, задіяні у відродженні «Всесоюзної кочегарки», здобувачка зазначила, що шляхом оргнаборів сюди залучалися десятки тисяч громадян з різних куточків Радянського Союзу – «носіїв різних соціокультурних традицій і поведінкових моделей». Це принципово важлива ремарка, адже Донбас відбудовували насамперед посланці усієї України.

Водночас проблема дезерції з «трудового фронту» слушно трактується через призму вкрай несприятливих матеріально-побутових умов, у яких перебувала більшість робітників у середині 40-х років.

У новому, нетрадиційному ключі трактуються відносини між німецькими військовополоненими та місцевими мешканцями, що виходили далеко за межі усталених конфронтаційних стереотипів по лінії «свої-вороги».

Післякупаційна дійсність, згідно з концепцією виконавиці дисертаційного дослідження, стали визначальним чинником сприйняття людьми нових соціокультурних реалій.

Формування апарату, що став інструментом політики Комуністичної партії у сфері культури, розглядається у праці з точки зору їхнього функціонального призначення з виразними ідеологічними акцентами.

Попри те, що ця сфера вважалася пріоритетною в радянській державі, важливі аспекти її організації – зокрема, матеріально-технічне, фінансове, кадрове забезпечення, – вирішувалися за залишковим принципом. О.Ю. Титаренко наводить численні приклади того, як влада на місцях неоднозначно ставилася до втілення в життя вказівок центру, які «вузькі місця» виникали і яким чином долалися негаразди.

Фрагмент праці, присвячений комеморативним акціям більшовицького режиму, слід вважати однією з несучих конструкцій авторської концепції.

Дослідниця показує, як моделювалась нова конфігурація мнемонічних практик, у який спосіб здійснювалося переформатування святкових церемоній на офіційному й побутовому рівнях, що мали додати легітимізуючи імпульсів і моральних та політичних дивідендів правлячій верхівці.

У тексті переконливо висвітлюються технології імплементації міфу «Великої Вітчизняної війни» в пам'яттєве поле й експлуатація пов'язаних з Перемогою стереотипів, асоціацій та алюзій з метою консолідації суспільства. Вказано й на місце інших свят – Дня визволення Донбасу від гітлерівських загарбників, Дня шахтаря, 1 Травня та інших – в ієрархії офіційних церемоніальних заходів.

На прикладі організації бібліотечної справи здобувачка простежує формування та застосування цього інструмента політичної індоктринації, хоча книгозбірні відігравали й важливу дозвілєву роль, адже друковане слово в той час слугувало основним джерелом інформації для більшості громадян республіки (про це свідчать і наведені дані про структуру книговидач). Аби засвідчити масовий характер залучення читачів до бібліотек, у тексті розкриваються різні форми роботи, зокрема з дітьми та підлітками, робітничою молоддю.

Як наголошується в дисертації, музейна справа також підпорядковувалася завданням ідеологічної пропаганди, причому провідною темою стає Друга світова війна в її глорифікованому й романтизованому вигляді. Дослідниця зазначає всупереч радянській історіографічній традиції, що відповідальність за пограбування культурних цінностей під час війни значною мірою лежить на місцевому населенні.

У цьому сюжеті вказується, що основний контингент відвідувачів музейних установ становили учні середніх шкіл, ремісничих училищ та шкіл ФЗН. Це було опосередкованим свідченням примусового залучення молоді до відвідування музеїв та індиферентності більшості дорослих громадян до цієї форми пізнавального дозвілля, а також бідності фондів та непрезентабельності

експозицій. У свою чергу, такий стан справ пояснюється мізерними коштами й матеріальними засобами, які в умовах відбудови вкладалися в музейну справу.

Свою специфіку мало відновлення театрів та налагодження діяльності музичних колективів у регіоні. Авторка акцентує увагу не тільки на матеріальних аспектах, а й на кадрових, оскільки війна розпорошила виконавців творчих колективів, що негативно позначилося на їх рівні, якості виступів.

Належне місце у праці відведено характеристиці музичного мистецтва, яке виконувало одночасно дві функції – дозвілєву й ідеологічну. Не обійдено увагою труднощі, що супроводжували діяльність професійних і аматорських музичних колективів, репертуарну політику властей, проблему кадрів та приміщень для їх розміщення репетицій та виступів, матеріального забезпечення тощо.

Висвітлюючи основні вектори розвитку наймасовішої і справді демократичної форми культурного дозвілля, – художньої самодіяльності, – виконавиця дисертації, звертає увагу на розмаїття форм, – з одного боку, та стимулювання й підтримку, тих з них, які найкраще виконували ідеологічне навантаження, – з іншого. Саме під таким кутом зору розглядається робота гуртків художньої самодіяльності, агіткультбригад, проведення оглядів самодіяльного мистецтва і народної творчості, інших культурно-масових заходів, а також державних свят, республіканських та всесоюзних конкурсів, олімпіад тощо.

Простежуючи політику правлячої верхівки у галузі кінематографії, О.Ю. Титаренко аналізує ідеологічну складову, що трактується як визначальний чинник. В окремому сюжеті висвітлюється роль документального кіно в творенні офіційного інформаційного й меморіального простору, фіксації та популяризації «соціалістичного будівництва» і кращих виробничників, успіхів відродження економічної та соціокультурної сфери, легітимації повоєнного режиму, що зовсім не відмовився від адміністративно-примусових і навіть репресивних методів керівництва державою та соціальної

інженерії. Розкривається і пізнавально-виховна місія кінодокументалістики, завдяки якій люди більше дізнавалися про історію рідного краю, наукові відкриття, передові форми організації праці організацію дозвілля культурні новини тощо.

З огляду на сучасну ситуацію в краї особливого звучання набуває зміст підрозділу 5.2 «Образ Донбасу і повоєнному кінематографі». Адже саме в перші повоєнні роки закладалися підвалини міфу про, так би мовити, «ексклюзивний донбаський соціум», виняткову роль цього регіону в житті республіки та всього Союзу РСР. Цю ідею варто було б рельєфніше концептуалізувати, хоча у досліджуваний період вона належним чином ще не оформилася.

А от інший вектор – героїзації та віктимізації пережитого воєнного досвіду – в тексті знайшов ґрунтовне відображення. У такий спосіб, наголошується в дисертації, підкріплювалися основи радянського патріотизму і моделі пам'яті, в яких помітне місце посідало вшанування жертв нацистської окупації, військовослужбовців, партизанів та підпільників, які полягали в боях з нацистськими загарбниками.

Завдяки використанню різномірних джерел здобувачка показала механізм і технології політичної цензури, під жорстку матрицю якої підминалася вся художня і мистецька продукція, серед них і кінематографічна. Наголошується, що цей чинник став інструментом уніфікації світогляду населення регіону, що утримував його в рамках жорсткої ідеологічної конструкції.

В окремому підрозділі розкриваються особливості відновлення радіомережі – цього потужного каналу трансляції насамперед інформаційного ідеологічного продукту, а також розважальних програм. Дослідниця виявила парадоксальну ситуацію: навіть там, де роботу радіовузлів вдавалося відновити, їх потужності використовувалися не в повну силу. Та слабкий рівень матеріального забезпечення стримував розвиток радіофікації, про що свідчать наведені дані: на початок 1950 р. у Сталінській області рівень радіофікації становив 37% (7 радіоточок на 100 мешканців).

Працю обрамлюють вагомі, аргументовані висновки, узагальнення і теоретичні положення, що відображають основні результати дослідження.

Автореферат адекватно віддзеркалює зміст дисертаційного дослідження.

Інформаційний потенціал дисертації помітно підсилюють вміщені у додатках ілюстровані матеріали та документи.

Відзначаючи доволі високий науковий рівень рецензованої праці, необхідно висловити ще кілька недоліків зауважень рекомендацій та побажань.

Дещо ширше можна було сформулювати об'єкт дослідження.

У розмаїтті епо-джерел обійдено увагу епістолярій, у зв'язку з чим виникає питання: дослідниці не вдалося їх виявити, чи у наявному листуванні обмаль інформації, що торкається теми?

Не зовсім переконливо трактується «ціннісний підхід», який, зазвичай, асоціюється не з гносеологічними, а з аксіологічними компонентами.

До певної міри вадою може вважатися відсутність принаймні стислого термінологічного сюжету, що є іманентним маркером методологічних підходів та дискурсу, в системі координат якого виконується дисертаційна праця.

Якщо серед причин неповернення оstarбайтерів Донбасу вказується англо-американська пропаганда переваг західного способу життя, то логічно було б згадати й страх перед реаліями сталінського режиму (і в першу чергу – репресії, відсутність демократичних свобод, а також соціально-економічні обмеження, що стримували індивідуальну ініціативу, обмежували функціонування соціальних ліфтів.

Деякі твердження в дисертації не знаходять фактологічного обґрунтування. Так, авторка зазначає, що «зіштовхнувшись із новими віяннями, державне керівництво вимушене було зробити декілька кроків у напрямку демократизації і, водночас, посилити тиск щодо наукової та творчої інтелігенції», посилаючись на видання «Донеччина. Перехрестя цивілізацій». Та після цього йдеться лише про наступ на «ідеологічному фронті». Тож сумнівну тезу варто було б критично прокоментувати.

Потребує переконливих аргументів твердження про те, що значення дозвілєвої функції музичного мистецтва з завершенням війни зменшується за рахунок розширення ідеологічного навантаження.

Варто було б виокремити рубриками висновки до розділів.

У тексті трапляються ідеологеми на кшталт «народне господарство», русизми: «розруха», «робочі» (замість «робітники»), «намічено», «задачі» (замість «завдання»), «прийняття постанов», «являли собою», «площадки», «кружкова робота», «замітка».

Незважаючи на окремі недоліки, дисертаційний проект О.Ю. Титаренко «Культурне життя на Донбасі у відбудовчий період 1943–1953 рр.» є самостійним, оригінальним дослідженням, що розкриває актуальну в науковому суспільному сенсі тему, і відповідає спеціальності 07.00.01 – історія України та профілю спеціалізованої вченої ради, до якої її подано до захисту. За своїм науково-теоретичним рівнем, актуальністю, новизною вирішених завдань, обґрунтованістю основних положень і висновків дисертація повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами (постанова МОН № 656 від 19.08.2015 р.).

Таким чином, Титаренко О.Ю. заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Відгук підготував
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни,
Інституту історії України НАНУ
д.і.н., професор

О. Є. Лисенко

